

INŠTRUMENTÁLNA NORMATIVITA NATURALIZOVANEJ EPISTEMOLÓGIE

MARTIN NUHLÍČEK, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra filozofie a dejín filozofie, Bratislava, SR

NUHLÍČEK, R.: Instrumental Normativity of Naturalized Epistemology
FILOZOFIA, 77, 2022, No 9, pp. 680 – 693

The paper concerns the fundamental debate whether naturalized epistemology is or can be normative. Following the example of W. V. Quine, if we replace the philosophical theory of knowledge with a psychological description of cognitive processes, we may not be able to identify “correct” processes of cognition and thus determine epistemic norms. A group of authors (L. Laudan, H. Kornblith and others) consider epistemic norms as hypothetical imperatives connecting cognitive means with cognitive ends. Such instrumental understanding of normativity is compatible with the naturalistic picture of epistemology. However, the key question concerns cognitive ends: are there any universal ends, or do we have to be satisfied with relativism of norms? In the paper, we defend the thesis that the ultimate end of knowing is “truth”. If we understand epistemic norms as hypothetical imperatives that prescribe how we should acquire beliefs in order to achieve our needs and interests, then we can define “truth” as that factor that makes certain processes successful with respect to these ends. It is a neutral understanding of truth as a criterion for the “correct” (functional) performance of the cognitive system. Orientation to truth thus forms the common value of the successful pursuit of any particular goals, thereby avoiding relativism of norms. At the same time, this understanding provides a more definite content to Quine’s concept of normativity as “truth-seeking technology” aimed at making accurate predictions.

Keywords: Naturalized epistemology – Normative epistemology – Epistemic norms – Epistemic ends – Truth – Instrumental rationality – Cognitive engineering – W. V. O. Quine

Úvod

Quinov program *naturalizovanej epistemológie* (ďalej len NE) zaiste netreba osobitne predstavovať. V práci (1969) načrtáva zásadnú transformáciu filozofickej epistemológie na kapitolu empirickej psychológie. Tradičnú karteziánsku epistemológiu odmieta so slovami, že nedokázala naplniť svoje predsavzatie porozumieť ľudskému poznaniu a namiesto toho sa stále vyčerpáva márnym hľadaním neotrasiteľných istôt a bojom proti skepticizmu. Quine preto navrhuje podstatnú zmenu perspektívy:

namiesto umelej konštrukcie akéhosi ideálneho, „pravého“ poznania sa radšej máme zamerať na rekonštrukciu reálneho, existujúceho poznania. Túto zmenu chce Quine dosiahnuť za pomoci empirického zisťovania – skúmaním vzťahov medzi „vstupmi“, čiže stimuláciou zmyslových receptorov a „výstupmi“ v podobe „teórií“, teda opisov sveta a jeho histórie, aké produkujú subjekty v procese kognície. Epistemológia v takomto ponímaní stráca charakter apriórnej filozofickej disciplíny (takzvanej „prvej filozofie“) a stáva sa kapitolou empirickej psychológie, ktorá u ľudí ako fyzických subjektov študuje mechanizmy vzniku presvedčení v závislosti od zmyslových podnetov. Quine tento posun nepovažuje za redukciu; podľa neho je to jediný relevantný spôsob, akým možno vysvetľovať ľudské poznanie, ak prijmeme fakt, že apriórna karteziánska epistemológia zlyhala. Prízvukuje však iný posun, ktorý tvorí dôsledok jeho prístupu: NE nestojí logicky „pred“ vedou, ale je s vedou spojená. Nejde o to, aby sa vopred identifikovali „správne“ metódy vedeckého poznávania, ako sa o to usilovala tradičná epistemológia, ale o opis skutočných procesov poznávania za pomoci vedeckých prostriedkov a „zvnútra“ vedy. Quinov projekt skúmania poznania tak nepredpokladá nijakú špeciálnu „filozofickú“ kompetenciu, ktorá by presahovala možnosti prírodnej vedy.

Vzhľadom na to, že Quinov základný program NE je pomerne dobre známy, ďalšie detaily jeho koncepcie necháme bokom. V tejto stati budeme venovať pozornosť problému, ktorý sa vynoril v reakcii na Quinovo vystúpenie a postupne sa stal jedným z hlavných polemických frontov medzi zástancami NE a obhajcami tradičnej filozofickej epistemológie. Reč je o *probléme normativity*, teda o otázke, či epistemológia poskytuje normy pre správne poznávanie, a ak ich poskytuje, tak z čoho sú tieto normy odvodené. Podľa tradičného karteziánskeho pohľadu mala epistemológia neoddeliteľný normatívny aspekt. Jej cieľom bolo určenie „správnych“ metód poznávania, ktoré predpisovala v podobe epistemických noriem, najčastejšie prostredníctvom požiadaviek na dostatočné zdôvodnenie presvedčení. Faktor *zdôvodnenia* hral celkovo centrálnu úlohu pri selekcii „správnych“ postupov i výsledkov poznania. To všetko sa v rámci Quinovej NE mení. Keďže epistemológiu koncipuje ako empirickú disciplínu, tak žiadne apriórne požiadavky na zdôvodňovanie presvedčení v nej nemajú miesto. Quine pripúšťa iba faktické dáta vo forme podráždenia zmyslových receptorov, ktoré označuje ako *evidenciu*. Táto evidencia mu potom slúži ako vstupný parameter, vzhľadom na ktorý vzťahuje výstupné presvedčenia a hľadá medzi nimi rozličné závislosti. Normatívny aspekt prítomný v tradičnej epistemológii je tak nahradený čisto deskriptívnym podujatím, ktorého účelom je zdanlivo len opis existujúcich procesov kognície, no bez ambície určiť kritériá, ktoré by diferencovali „správne“ a „nesprávne“ poznávacie procesy. H. Kornblith túto tendenciu zachytáva pomocou „nahradzujúcej tézy“, formulujúc predpoklad, že normatívne epistemologické otázky

sa v rámci NE vyčerpávajú deskriptívnymi psychologickými otázkami a sú nimi plne nahradené (Kornblith 1994, 3).

„Nahradzujúca téza“ narazila na tvrdý odpor časti filozofického publika. Quinovu koncepciu viacerí pochopili ako odmietnutie normativity epistemológie, čo považovali za vonkoncom neprijateľný dôsledok NE. Epistemológia (podobne ako napríklad aj etika) je podľa nich bytostne normatívna a jedným z jej neoddeliteľných cieľov je usmerňovať naše poznávanie, diskriminovať medzi jeho adekvátnymi a neadekvátnymi metódami. Ak Quine opisuje, ako prichádzame k presvedčeniam, ale vyhýba sa otázke, ako *by sme mali* prichádzať k presvedčeniam, tak zanedbáva jeden z fundamentálnych aspektov epistemológie. Podaktorí dokonca uvažovali, že skúmanie, aké predkladá Quine, v skutočnosti vôbec nemožno nazvať epistemológiou. Z predstaviteľov tejto *normatívnej námietky* uvedme aspoň L. BonJoura a J. Kima, ktorí sa zhodujú v názore, že NE nemôže nahradiť tradičnú filozofickú epistemológiu, tak ako to navrhoval Quine, pretože sa nezaobrá tým istým predmetom. BonJour (1994) sa sústreďuje na myšlienku, že opis kauzálnych vzťahov medzi „vstupmi“ a „výstupmi“ nič nehovorí o otázke, či máme nejaké racionálne dôvody veriť našim presvedčeniam, a teda nakoniec vedie k epistemologickému skepticizmu (BonJour 1994, 287). Kim (1988) zase kritizuje Quinov pojem evidencie, ktorý nie je zhodný s našim bežným pojmom evidencie, pretože je zbavený normatívneho rozmeru a slúži len na opis vstupných senzorických dát (Kim 1988, 390 – 391).

Z uvedeného vidno, že diskusie o normativite NE sa pre mnohých stali rozhodujúcim bodom v otázke prijateľnosti naturalistických tendencií v epistemológii. Predmetom tejto state je jedna konkrétna línia uvažovania o možnej normativite NE, ktorá síce pripúšťa, že NE je normatívna *inak* ako tradičná epistemológia, ale rozhodne odmieta myšlienku, že by vôbec neobsahovala normatívnu rovinu. Ide o *inštrumentálnu normativitu*, teda chápanie noriem ako hypotetických imperatívov spájajúcich kognitívne prostriedky s cieľmi poznávania. V ďalších častiach si najprv priblížime základnú ideu inštrumentálnej normativity, potom sa pristavíme pri centrálnej otázke cieľov, vzhľadom na ktoré sú tieto imperatívy formulované, a nakoniec sa vrátíme ku Quinovi, aby sme sa vo svetle tohto prístupu pozreli na jeho vlastné vyjadrenia o normativnosti NE. Quine totiž – pre niektorých prekvapivo – dodatočne prišiel s osobitým, no explicitným vysvetlením fungovania normativity v rámci jeho naturalistickej koncepcie.

1. Idea inštrumentálnej normativity

Komplexne sformulovaná myšlienka inštrumentálnej normativity sa zrejme prvýkrát objavuje v práci L. Laudana s príznačným názvom *Normatívny naturalizmus* (Laudan 1990). Laudan vníma vážnosť normatívnej námietky proti NE a nemá v úmysle popierať potrebu normatívnej a preskriptívnej stránky epistemológie. Uvedomuje si však, že ak je NE primárne zameraná na deskripciu faktov o kognitívnych procesoch, tak priamo z nich odvodiť predpisy „správneho“ poznávania by zavádzalo logickou chybou, tzv. naturalistickým omylom. Svoje riešenie stavia na tom, že upúšťa od tradičnej predstavy absolútnych epistemických noriem a namiesto toho prichádza s myšlienkou normatívnych pravidiel ako *hypotetických imperatívov* (Laudan 1990, 46). Tieto imperatívy sú špecifické v tom, že majú podmienenú formu „ak – tak“; prepájajú kognitívne prostriedky s epistemickými cieľmi. Taktó chápané normy určujú vhodné metódy a spôsoby poznávania vždy v závislosti od toho, čo chceme pomocou neho poznávania dosiahnuť, teda od nášho epistemického cieľa. Keď máme vytýčený cieľ, tak konkrétny imperatív nám predpíše, aké kognitívne prostriedky nás k nemu najlepšie dovedú. Jednoduchý príklad by mohol znieť: „Ak chceš zmyslami neskreslene vnímať prostredie, tak neužívaj alkohol a omamné látky!“

Dôležité je, že obsah týchto imperatívov závisí od *empirických tvrdení* o spojeniach medzi prostriedkami a cieľmi. Pre posúdenie „správnosti“ epistemických pravidiel vzhľadom na určitý cieľ môžu byť významné napríklad empirické zistenia o relatívnych frekvenciách, s akými niektoré kognitívne prostriedky vedú k dosiahnutiu vybraných cieľov. Teda, širšie vzaté, epistemické normy sú zakotvené v určitých empirických teóriách, ktoré hovoria, ako vykonávať poznávanie. Tento obraz je plne v súlade s Quinovým prístupom, vyzdvihujúcim spojitosť epistemológie s vedeckými skúmaniami. Vzdať sa predstavy „prvej filozofie“ s apriórne danými epistemickými normami a začlenenie NE na úroveň iných vied však má za následok istú kruhosť. Epistemologické teórie opisujúce vhodné spôsoby poznávania vznikajú za použitia tých istých spôsobov poznávania, ktoré sú ich predmetom. Z hľadiska tradičnej epistemológie by išlo o chybný model zdôvodňovania, no pre Quina (a ďalších) to nepredstavuje problém. Ak veda (vrátane samej NE) nemá absolútne fundamentálne základy, tak musí pracovať len s aktuálnymi metódami, ktoré môže postupne vylepšovať a opravovať. Normy sa tak konštituuju „zvnútra“ vedy, najmä v reakcii na empirické zistenia o funkčnosti vzťahov medzi vybranými kognitívnymi prostriedkami a cieľmi. Posledným dôsledkom je možná *premenlivosť noriem*. Pravidlá adekvátneho poznávania sa totiž môžu meniť a vyvíjať v závislosti od nových empirických informácií – práve tak, ako vzhľadom na novú evidenciu reagujú vedecké teórie. Teda, ako zdôrazňuje aj Laudan, naturalistický prístup je zlučiteľný s preskriptívnou epistemológiou – za predpokladu, že epistemické normy a pravidlá chápeme ako falibilné

hypotézy o fungovaní nášho poznávania (Laudan 1990, 46). Normy v podobe hypotetických imperatívov tak predstavujú kontingentné a empiricky vyvrátiteľné tvrdenia o vzťahoch medzi prostriedkami poznávania a epistemickými cieľmi, respektíve hodnotami.

Inštrumentálne chápanie normativity epistemológie zdanlivo naznačuje aj sám Quine, keď v krátkom texte *Odpoveď Whitovi* (Quine 1986) konečne charakterizoval svoj postoj k normativite NE, čím poprel špekulácie o odmietnutí jej normatívneho aspektu. Píše:

Naturalizácia epistemológie nevyklučuje normativitu a neuspokojuje sa s nerozlišujúcim opisom existujúcich procesov. Normatívna epistemológia je pre mňa odvetvie inžinierstva. Ide o technológiu hľadania pravdy, alebo, opatrnejšie epistemologicky povedané, predikcií. Ako každá technológia, voľne využíva akékoľvek vedecké poznatky, ktoré by mohli poslúžiť na jej účely (Quine 1986, 664 – 665).

Quine uvádza, že normatívny rozmer NE pramení z úspešnosti predikcií, vzhľadom na ktoré možno hodnotiť rozličné kognitívne stratégie ako „lepšie“ a „horšie“. Pod predikciami má na mysli anticipáciu budúcej senzorickej stimulácie, ktorej faktický výskyt (alebo absencia) tvoria kritérium pre epistemickú evaluáciu danej stratégie. Normatívna epistemológia sa tak u Quina podobá na akúsi „kalibráciu“ kognitívneho aparátu a v tomto zmysle ho prirovnáva ku kognitívnemu *inžinierstvu*. Opäť tu hrá centrálnu úlohu epistemický cieľ: ak je vytýčený, tak nastupuje inžinierstvo, aby poskytlo opis najlepších metód, akými sa dá požadovaný cieľ dosiahnuť. Zdôrazňuje to aj Quine, keď uvádza, že deskriptívne „sa stáva normatívnym, keď je vyjadrený konečný parameter“ (Quine 1986, 665). Mohli by sme to formulovať aj opačne: keď je raz určený normatívny cieľ (konečný parameter), tak NE sa redukuje na empirickú deskripciu k nemu vedúcich kognitívnych ciest.

2. Epistemické ciele

Oproti tradičnej predstave absolútnych noriem, ktoré organizujú správne ľudské poznávanie, nastáva v prípade inštrumentálnej normativity významný posun. Legitimita noriem nie je daná „sama osebe“ ako výsledok ich apriórneho stanovenia, ale je odvodená od legitimacy epistemických cieľov. Samy normy sa tak stávajú nástrojmi, ktorých prijateľnosť sa meria len podľa toho, ako dobre vedú k požadovanému cieľu. Prednosťou tohto prístupu je navonok ľahká možnosť naturalizácie normativity. To, ktoré normy najlepšie vyhovujú sledovaným cieľom, je totiž možné zisťovať pomocou empirických skúmaní. Napríklad vo vyššie spomenutom príklade by sa dalo empiricky preskúmať, ako subjekt zachytáva črty prostredia jednak pod vplyvom

alkoholu, a jednak bez neho. Ak je cieľom adekvátne senzorické mapovanie prostredia, tak na základe týchto zistení sa vyvodí norma neodporúčajúca alkohol.

Je otázka normativity v rámci NE týmto vyriešená? Viacerí by rozhodne nesúhlasili. Dalo by sa povedať, že je skôr len odsunutá – *ak* máme cieľ a *ak* máme empirické údaje, *tak* vieme formulovať normu. Lenže odkiaľ sa berú epistemické ciele? Od čoho závisia a akým spôsobom sa konštituujú? Obraz inštrumentálnej normativity zrejme nemôže byť kompletný bez odpovedí na otázky epistemických cieľov a v širšej perspektíve aj epistemických hodnôt. Všimá si to aj spomínaný L. Laudan, ktorý pripomína, že súčasťou NE musí byť nielen opis epistemologickej metodológie, ale aj *naturalistická axiológia* (Laudan 1990, 47). Naturalisti pritom tejto oblasti zvyčajne nevenovali prílišnú pozornosť. No ak má byť normativita NE inštrumentálna, tak nemožno obísť vysvetlenie tých faktorov, vzhľadom ku ktorým má byť inštrumentálne pôsobenie noriem zakotvené.

Epistemické ciele a hodnoty v tomto modeli predstavujú konečné zdroje normativity. Kľúčovou sa tak stáva otázka, aké možnosti má NE vo vzťahu k identifikovaniu a určovaniu týchto konečných zdrojov. Situáciu sumarizuje A. Goldman, ktorý odlišuje tri rôzne možnosti, ako by sa prírodné vedy mohli podieľať na epistemickej normativite:

1. Najprv by pomocou *neprírodovednej* metodológie mohli identifikovať správne epistemické normy, potom pomocou *prírodných vied* sledovať, či ich ľudia pri poznávaní dodržiavajú.

2. Najprv by pomocou *neprírodovednej* metodológie mohli identifikovať správne epistemické ciele, potom pomocou *prírodných vied* určiť, ktoré metódy a procesy k nim najlepšie vedú.

3. Pomocou *prírodovedy* by mohli identifikovať tak ciele a hodnoty poznávania, ako aj metódy na ich dosiahnutie (pozri Goldman 1994, 306).

V prvom prípade sú normy identifikované tradičným filozofickým (apriórnym) spôsobom a prírodovedci majú len úlohu štatistov, ktorí zaznamenávajú, do akej miery sa dané normy skutočne naplňajú. V druhom prípade sa tradičným filozofickým spôsobom neidentifikujú hotové normy, ale práve ciele a hodnoty, na ktorých nám pri poznávaní záleží. Prírodoveda následne zisťuje, ktoré metódy najlepšie zodpovedajú ich dosahovaniu. A napokon v treťom prípade má sama prírodoveda kompetenciu stanovovať aj ciele, aj prostriedky poznania, a tak je NE v otázke normativity sebestačná. Goldman je v súvislosti s treťou možnosťou skeptický a sám sa prikláňa k druhej možnosti. V rámci svojho „kooperatívneho modelu“ odmieta myšlienku, že by prírodné vedy ponechané samy na seba mali schopnosť produkovať normatívne predpisy.

Preferuje prístup, podľa ktorého identifikovanie epistemických cieľov nepatrí do kompetencie prírodných vied, ale najmä filozofie, s ktorou tak musí prírodoveda v rámci NE spolupracovať (bližšie pozri najmä Goldman 1986). Goldman teda súhlasí, že epistemológia má (resp. musí mať) aj normatívny aspekt, no jeho zdroje umiestňuje mimo oblasti empirických skúmaní. Tým vlastne popiera ústrednú ideu NE, že epistemológia sa dá bezo zvyšku naturalizovať. Toto riešenie sa preto u mnohých nestretlo s pochopením. Namiesto „obetovania“ normatívnej zložky v prospech tradičnej filozofie sa sústredili na pokusy o jej zakotvenie „vnútri“ NE. Z pohľadu inštrumentálnej normativity ide fakticky o otázku, či je možné aj identifikáciu a selekciu epistemických cieľov *naturalizovať*.

V otázke vzťahovania hypotetických imperatívov k epistemickým cieľom pripadá do úvahy niekoľko alternatív, ako môže naturalista tieto ciele modelovať. Jednotlivé alternatívy by však mali nielen opisovať, aké epistemické ciele pri poznávaní sledujeme, no mali by aj vysvetľovať, ako zdôrazňuje H. Kornblith, z akých zdrojov uvedené ciele vychádzajú a prečo nám na nich vôbec záleží – aby epistemická normativita neostávala *záhadou* (Kornblith 1993, 358). Kornblith uvažuje o troch základných formách, akými môžu v tomto zmysle ciele tvoriť zdroje epistemickej normativity (pozri tamže, 364):

1. *Relativizmus*. Prvou možnosťou je pripustiť určitú voľnosť vo výbere kognitívnych cieľov bez ambície formulovať akýkoľvek primárny alebo „vyšší“ spoločný cieľ. Niektoré pragmatistické koncepcie sa identifikujú s pozíciou, že univerzálne zdieľané ciele sú chiméra. Napríklad S. Stich hovorí, že kognitívne procesy sa dajú chápať ako nástroje na dosahovanie celej palety cieľov, pričom zvolené ciele závisia len od toho, čo si rôzni ľudia cenia. Nemusí to byť len vedou deklarovaná „pravda“, ale podľa okolností aj šťastie, blahobyt či kultúrne podmienené hodnoty (Stich 1994, 395 – 396). Normativita potom vzniká na základe toho, že isté kognitívne stratégie sa preukážu ako vhodnejšie na dosahovanie individuálnych cieľov. Odlišní jednotlivci na to nemusia využívať rovnaké stratégie – podobne, ako existujú viaceré dobré spôsoby, ako uvariť jedlo či vychovať deti (pozri tamže, 425). Tento prístup je v súlade s pozorovaniami, podľa ktorých ľudia vo svojom kognitívnom správaní sledujú cieľ pravdy oveľa menej ako predpokladá tradičná epistemológia. Na druhej strane, relativizácia takéhoto stupňa zrejme problematizuje samotnú predstavu *normiem* ako čohosi spoločensky zdieľaného, „normálneho“. Okrem toho si Kornblith myslí, že v tomto modeli je ťažké pripísať konkrétny zmysel *epistemickému* aspektu evaluácie: nie je jasné, čo tu definuje epistemickú perspektívu a čo ju odlišuje od iných perspektív (pozri Kornblith 1993, 368 – 369).

2. *Univerzalizmus*. Druhá možnosť tkvie v určení nejakého univerzálneho cieľa, ktorý sledujeme (resp. mali by sme sledovať) pri poznávaní. Taký cieľ by pomohol definovať epistemickú evaluáciu a následné empirické skúmanie kognitívnych metód by mohlo viesť k spoločne zdieľaným epistemickým normám. Hlavná ťažkosť s touto alternatívou, ako sme spomenuli, je však v tom, že takéto univerzálne ciele nie sú očividné a nie je vôbec isté, či existujú. Quine hovorí o „úspešnosti predikcií“, no tento cieľ sa zjavne týka skúsenostného poznania; oveľa náročnejšie sa dá aplikovať povedzme na poznanie v matematike alebo v humanitných vedách. Problematické sú dokonca aj najvšeobecnejšie epistemické hodnoty, ako je *poznanie*. Laudan upozorňuje, že za „poznaním“ je skrytých mnoho disparátnych predstáv – poznanie príčin, poznanie esencií alebo javov, kvalitatívne alebo kvantitatívne poznanie, falibilné alebo isté poznanie, praktické alebo teoretické vedenie a tak ďalej (Laudan 1990, 48 – 49). Zatiaľ čo Laudan sa uspokojuje s akýmsi „historizmom“ v čase premenlivých hodnôt, cieľov a metód poznania, tak pokus „vydestilovať“ z toho nejaké univerzálne charakteristiky poznania sa javí takmer ako nadľudská úloha.

3. *Metauniverzalizmus*. Kornblith je presvedčený, že pole možností sa nevyčerpáva relativizmom a univerzalizmom, popri prípade nejakými ich hybridnými spojeniami. Prichádza s vlastným riešením, ktoré je v konečnom dôsledku univerzalistické, no zároveň zachováva rôznorodosť individuálnych cieľov, ktorú vyzdvihujú relativisti. Univerzalizmus totiž nevidí v tom, že by mal existovať jeden centrálny epistemický cieľ, ale postuluje ho na *metaúrovni*. Podľa neho platí, že pri sledovaní ľubovoľného epistemického cieľa musí byť vždy splnené *čosi*, vďaka čomu daný cieľ úspešne dosiahneme. Toto „čosi“ je spoločné pre všetky úspešné kognitívne procesy bez ohľadu na ich konkrétne ciele, a preto môže slúžiť ako univerzálny zdroj normativity. Hoci Kornblith taký termín nepoužíva, pre ľahšiu referenciu označíme jeho pozíciu ako „metauniverzalizmus“. V nasledujúcej sekcii ho detailnejšie opíšeme a vyvodíme niektoré jeho implikácie.

3. Pravda ako univerzálna hodnota

Kornblith rozvíja koncepciu, podľa ktorej sú epistemické normy odvodené z našich *želaní* (*desires*). Želania pritom chápe v širokom zmysle – od napĺňania biologických potrieb, cez kultúrne a spoločenské hodnoty, až po individuálne pohnútky. Slovom, všetci si niečo želáme a chceme dosiahnuť objekty týchto želaní. To tvorí univerzálnu črtu ľudstva a práve v nej vidí Kornblith univerzálny zdroj epistemickej normativity. Želania totiž môžu tvoriť dôvody, pre ktoré nám záleží na istých veciach (cieľoch). Epistemické normy majú formu hypotetických imperatívov vyjadrujúcich najlepšie prostriedky pre dosiahnutie týchto vecí: hovoria, ako by sme mali nadobúdať presvedčenia, aby sme pomocou nich splnili tieto účely. Teda bez ohľadu na to, čo konkrétne

si želáme, epistemické normy upravujú podmienky pre úspešné napĺňanie akýchkoľvek želaní. Existujú pritom rozličné prekážky, ktoré musia naše kognitívne systémy prekonať, aby sme dosiahli to, čo si želáme. Inak povedané, utváranie presvedčení nemôže prebiehať hocijako, ak nás má doviesť k želaným cieľom – preto vzniká potreba usmernení, noriem. A keďže, ako usudzuje Kornblith, každá bytosť s kognitívnym systémom si niečo želá, tak ide o univerzálny zdroj normativity (Kornblith 2002, 139 – 140).

Kornblithov návrh dopĺňa ideu inštrumentálnej normativity o špecifikáciu charakteru epistemických cieľov, ako aj o vysvetlenie, akým spôsobom zakladajú normatívne záväzky. Epistemickú evaluáciu odlišných spôsobov nadobúdania presvedčení presúva na metaúroveň, na ktorej sa nehodnotí ich súlad s nejakou vopred predpísanou metódou, ale je sledovaná ich schopnosť uspokojiť existujúce želania, nech sú akékoľvek. V tomto zmysle musí ísť o také procesy, ktoré sú z relevantného hľadiska funkčné, efektívne, *správne*. To je spomínané *čosi*, čo majú spoločné všetky úspešné kognitívne procesy – že vedú k svojmu cieľu, k naplneniu želania. Takto opísaná normativita zároveň otvára dvere jej naturalistickému, empirickému zachyteniu: po prvé, v rovine deskripcie existujúcich ľudských cieľov, a po druhé, v rovine selekcie najlepších metód pre ich dosiahnutie – metód s normatívnym nábojom.

Ostáva nám ešte otázka, ako priliehavejšie označiť tú okolnosť, to „čosi“, čo majú úspešné kognitívne procesy spoločné. Zatiaľ sme len pomerne vágne povedali, že musia byť *správne*, efektívne alebo – ako sa niekedy hovorí – „akurátne“. Chceme sa tu upriamiť na názor, že vhodným označením pre túto spoločnú pozitívnu kvalitu môže byť *pravda*. Totiž čo presne znamená, že evaluácie rozličných smerov poznávania majú byť urobené *správne*, „akurátne“? Zrejme to, že kognitívny systém, ktorý také evaluácie vykonáva, by mal generovať *pravdivé* výsledky – teda vyhodnocovať najlepšie prostriedky pre dosiahnutie sledovaných cieľov tak, aby tieto ciele skutočne dosahovali, a tým plnili naše želania. Kognitívny systém, ktorý by nebol schopný sledovať pravdu, teda pravdivo vystihovať vzťahy medzi prostriedkami a cieľmi, by pre nás nemal epistemický význam. Systém oddelený od pravdy by nám nemohol pomôcť pri napĺňaní našich cieľov a želaní. Inak povedané, „mať pravdu“ sa javí ako kľúčová vlastnosť *správne* fungujúceho kognitívneho systému. Teda epistemická evaluácia je vlastne evaluáciou toho, či určitý kognitívny proces smeruje k *pravde*.

Aby to bolo jasnejšie, pravda sa tu nekladie ako jediný a univerzálny cieľ poznávania. V rámci inštrumentálnej normativity je možné sledovať rozličné partikulárne ciele, vyvolané želaniami. Ale hoci naše kognitívne systémy sú činné vzhľadom na mnoho rôznych záujmov, ich úspešné „vybavenie“ spája práve orientácia na pravdu. Môžeme povedať, že pravda tvorí skôr *univerzálnu hodnotu*, podľa ktorej sa realizuje napĺňanie všetkých partikulárnych cieľov. Preto, ako podotýka aj Kornblith,

pravda zohráva pri epistemickej evaluácii eminentnú úlohu a taký opis epistemickej evaluácie, ktorý nestavia pravdu na popredné miesto, je neadekvátny (Kornblith 2002, 158). Nie je vylúčené, že do nášho hodnotenia metód a spôsobov poznávania vstupujú aj ďalšie hodnoty, no pravda pri tom tvorí neopomenuteľnú hodnotu, pretože bez nej by výber „správnych“ kognitívnych stratégií stratil svoj primárny zreteľ. Teda „... epistemická evaluácia má prirodzený základ v našich želaniach, a to takým spôsobom, ktorý robí z pravdy čosi, na čom by nám malo záležať, nech si ceníme čokoľvek ďalšie“ (Kornblith 1993, 373). Treba ešte spresniť, že pod „pravdou“ tu nemáme na mysli žiadne jej konkrétne filozofické chápanie. Naopak, pravda je mienená ako akási teoreticky neutrálna „nálepka“ na označenie každého výsledku, ktorý je funkčný vzhľadom očakávané potreby a záujmy. Práve vlastnosť funkčnej úspešnosti kognitívnych procesov na metaúrovni možno interpretovať ako „mať pravdu“. Procesy, ktoré „majú pravdu“ pri výbere vhodných prostriedkov na plnenie cieľov, sú totožné s procesmi, ktoré sú vo svojich zámeroch úspešné. Pravda je tu teda vymedzená ako inštrumentálna hodnota.

Naznačená optika nám umožňuje reagovať na niektoré vyjadrenia vyššie uvedení autorov. Napríklad keď si Laudan robí starosti, že ani najvšeobecnejšie epistemicke hodnoty, ako je poznanie, nemajú univerzálne chápanie, tak na spomenutej metaúrovni tento problém nevzniká. Pravda v inštrumentálnom poňatí je univerzálna hodnota, keďže demarkuje len to, že určité kognitívne praktiky sú funkčné pre naše ciele. A ďalej, Stich sa nemýli, keď hovorí, že kognitívne procesy nám slúžia na dosahovanie celej palety disparátnych cieľov. No upadá do relativizmu, pretože prehliada, že akékoľvek kognitívne snaženie má spoločný motív: aby bolo funkčné vzhľadom na zvolené ciele, teda aby cesty k nim vyhodnocovalo pravdivo. Iste, existujú viaceré dobré spôsoby, ako vychovať deti či uvariť jedlo, no všetky z nich majú čosi spoločné – že skutočne vedú k dobrej výchove a skutočne vedú k dobrému jedlu.

4. Quine a inštrumentálna normativita

Pripomeňme si, že Quinov návrh na naturalizáciu epistemológie a jej premenu na kapitulu empirickej psychológie sprvoti mnohí čítali ako návrh na odmietnutie normatívneho rozmeru epistemológie. Quine však neskôr vyjasnil svoj postoj k normativite epistemológie prostredníctvom konceptu *kognitívneho inžinierstva*. Normativitu v ňom spojil s technológiou hľadania pravdy, respektíve robenia úspešných empirických predikcií. Dôležitú úlohu má „konečný parameter“, ako nazýva cieľ poznávania, ktorý, ak je vyjadrený, tak deskriptívne sa zmení na normatívne (Quine 1986, op. cit.). Quinov pohľad je vlastne „technický“ a vôbec nie zložitý. Veda nám hovorí, ako funguje svet a ako ho spracúva ľudský poznávací aparát. Kognitívne inžinierstvo stavia na týchto vedeckých zisteniach a na ich základe ohodnocuje efektívnosť rozličných

kognitívnych prostriedkov vzhľadom na zamýšľané kognitívne ciele. V tomto zmysle má kognitívne inžinierstvo normatívny význam, keď diskriminuje, že pre určité účely sa jedna kognitívna stratégia hodí lepšie než druhá. Ch. Wrenn tento proces prirovnáva k inžinierstvu, aké sa uplatňuje napríklad pri stavbe mosta. Staviteľ mosta aplikuje znalosti z relevantných vedeckých disciplín na konkrétne geografické miesto, ktoré treba premostiť. Sleduje pri tom požadované ukazovatele, ako sú kapacita mosta, jeho životnosť, náklady na stavbu a podobne. Z jeho úsilia sa napokon vykryštalizuje najlepší spôsob postavenia mosta vzhľadom na dané parametre. Keď sú vyjadrené, tak z deskriptívnych faktov sa stáva normatívny apel: Mali by sme ten most postaviť tak a tak (Wrenn 2006, 68 – 69).

Širší rámec tejto myšlienke prepožičiava W. Houkes. Podľa neho majú všetci inžinieri spoločný zámer, keď vyvíjajú *dizajn artefaktov*, ako sú mosty, letiská alebo banánové príchute (Houkes 2002, 260). Navrhujú a modifikujú zloženie a štruktúru artefaktov podľa určených kritérií, pričom výslednú metódu ich realizácie označujeme ako *technológiu*. Ktorý artefakt však podlieha dizajnu kognitívneho inžinierstva? Houkes odpovedá, že jeho predmetom je „epistemický stroj“ (*epistemic engine*), teda ľudská kognitívna výbava, ktorá dokáže svojho používateľa navigovať v prostredí a anticipovať situácie (tamže, 261). Kognitívny inžinier teda „vyladuje“ technológiu správneho používania ľudských procesov poznávania, aby čo najefektívnejšie slúžili na požadované ciele. To je do veľkej miery empirická práca, pri ktorej pomocou sledovania vstupných senzorických stimulov a výstupných odpovedí subjektu možno zisťovať rôzne korelácie, ako aj poruchy v poznávaní. Napríklad že pod vplyvom alkoholu a omamných látok „epistemický stroj“ vykazuje zvýšenú chybovosť.

Uvedení autori vcelku konzistentne interpretujú Quinovo chápanie normativity, ku ktorému sám poskytol len niekoľko poznámok. Vykresľujú vedou formovaný obraz výberu vhodných techník na realizáciu zvolených cieľov, ktorý je v súlade s empirických prístupom NE. Akcentujú tiež technologický rozmer celého procesu, nie nepodobný inžinierstvu, čím sa ponúka vysvetlenie Quinovho pomenovania tejto koncepcie. No niektoré otázky zostali stále nezodpovedané. Pre kompletnú teóriu epistemickej normativity treba doplniť po prvé, objasnenie „konečného parametra“, vzhľadom na ktorý sa vykonávajú normatívne evaluácie kognitívnych procesov. Ako vyššie podotkol Laudan, opisy cieľov a hodnôt, ktorými sa tieto evaluácie riadia, nemožno z naturalizovanej normativity vynechať. A po druhé, bolo by dobré udeliť konkrétnejší zmysel prvku *pravdy*, na ktorú sa Quine výslovne odvoláva pri definovaní kognitívneho inžinierstva ako „technológie hľadania pravdy“. Pravda tu vystupuje ako finálny cieľ inžinierstva, a teda zrejme ako konečný zdroj epistemickej normativity. Preto je namieste pýtať sa, ako máme spomenutú pravdu chápať, a ako súvisí

s „úspešnými predikciami“, ktoré Quine zdanlivo stotožňuje s jej dosiahnutím (Quine 1986, op. cit.).

Nazdávame sa, že na tieto otázky dobre odpovedá v tejto stati spomínaná koncepcia inštrumentálnej normativity s pravdou ako univerzálnou „metahodnotou“, ktorá podmieňuje epistemické evaluácie. Poďme po poriadku. Čisto deskriptívna epistemológia by nedokázala splniť očakávanie, že bude usmerňovať naše kognitívne praktiky. Quine však nemá v úmysle odmietnuť normativitu epistemológie, no inštrumentálne ju viaže na „konečný parameter“, teda na cieľ, ktorý sledujeme pri konkrétnom procese poznávania. Keď je tento parameter vyjadrený, normativita sa transformuje na opisovanie, ktoré procedúry najlepšie vedú k požadovanému cieľu. Inak povedané, za predpokladu, že je určené kritérium poznávania, tak deskriptívne vety implikujú normatívne vety (spomeňme si na príklad so stavbou mosta). Nie je to logická chyba: hrozba naturalistického omylu je prekonaná vytýčením cieľa, ktorý je kritériom pre posudzovanie deskripcií, a tak im udeľuje normatívny náboj. Epistemické normy teda vznikajú ako empiricky formované hypotézy o efektívnosti rozličných postupov pri dosahovaní cieľov. V súlade so základným prístupom NE tu epistemické normy vyrastajú z empirickej vedy a môžu byť pomocou nej tiež spätne korigované. Normativita v rámci NE teda nemá tradičný globálny charakter, keď sa snažila zdôvodniť vedu a metódy poznávania ako také. Naopak, ide o „lokálnu techniku predikcie“, inštrumentálne viazanú na konkrétne epistemické záujmy, využívajúcu poznatky prírodnej vedy a pôsobiacu iba v jej medziach, ktorú Quine rozpracúva ako „kognitívne inžinierstvo“.

Skúsme teda odpovedať na dve položené otázky o normativite Quinovej NE. Prvá z nich žiadala objasnenie „konečného parametra“. Quine sa nevyjadruje vždy jednoznačne, a tak sa ponúkajú viaceré možné interpretácie. Buď to môže byť označenie pre akýkoľvek sledovaný cieľ – v tom prípade by sa pod týmto termínom skrývala pluralita partikulárnych cieľov, podmienených rôznymi záujmami rôznych jednotlivcov. Alebo pod ním môžeme mať na mysli nejakú spoločnú univerzálnu hodnotu, ktorá takpovediac usmerňuje celkové procesy kognitívneho inžinierstva, a ktorú môžeme v rámci prístupu rozvíjaného v tejto stati stotožniť s metahodnotou pravdy. Nie je tiež vylúčené, že Quine tieto dve chápania zmiešava dokopy. Čo sa týka druhej otázky, zameranej na vyjasnenie prvku pravdy a jej súvislosti s úspešnými predikciami, tak na ňu hľadisko inštrumentálnej normativity poskytuje jednoznačnejšiu odpoveď. Pravdu môžeme chápať čisto inštrumentálne ako práve ten faktor („čosi“), ktorý označuje úspešné kognitívne procesy, čiže také, pomocou ktorých bol skutočne dosiahnutý zamýšľaný cieľ. Z tohto pohľadu sa dá tiež ľahko rozumieť, prečo Quine miestami hovorí o prediktívnom úspechu – úspešná predikcia, keď sa naše očakávanie stretne so skutočnosťou (presnejšie povedané, keď nastanú senzorické vnemy určitého

druhu) je v istom zmysle „potvrdením“ pravdy. Pravda tu figuruje ako metahodnota, teda ako označenie a meradlo všetkých prediktívne „akuratných“ procesov.

P. Gregory upozorňuje, že „konečný parameter“ chápaný v univerzálnom zmysle ako „akuratnosť“ procesov, nie je voliteľnou hodnotou. Prediktívny úspech je totiž naviazaný na prežitie druhu a individua. Cieľ správnych a funkčných procesov poznávania je nadiktovaný našou povahou organizmov, ktoré interagujú so svetom okolo seba (Gregory 2008, 95 – 96). Opatrnejšie túto myšlienku formuluje spomínaný Kornblith, podľa ktorého ide o napĺňanie našich želaní v širokom zmysle (Kornblith 2002, op. cit.). Preto sa vlastne vôbec nevynára otázka *zdôvodnenia* pravdy ako konečnej epistemickej hodnoty. Pokiaľ je chápaná inštrumentálne, ako „nálepka“ pre funkčnú správnosť procesov, tak alternatívou k pravde by bolo len mýliť sa, nenapĺňať svoje potreby, nevedieť, nemať, nebyť. Čo sa však mení, je obsah noriem. V podobe hypotetických imperatívov sú závislé od stavu empirického poznania a s jeho vývojom sú stále predmetom posudzovania a možnej zmeny vo svetle nových skúseností. Epistemické normy sú tak premenlivé vzhľadom na naše postupujúce porozumenie svetu, ako aj nám samým.

Záver

Veríme, že uvedená interpretácia kompletizuje pochopenie Quinovej normatívnej koncepcie v rámci NE tým, že azda akceptovateľne zapĺňa predtým nejasné miesta. Vysvetľuje, v akom zmysle môže Quine hovoriť o pravde v kontexte svojej koncepcie kognitívneho inžinierstva a ako to súvisí s úspešnými predikciami. Zároveň vytvára jasnejší rámec pre pochopenie toho, že transformácia epistemológie na NE umožňuje zachovať jej normatívny charakter. No mení formu normativity z apriórnej produkcie absolútnych noriem na empiricky formovanú tvorbu hypotetických imperatívov vzťahovaných na konkrétne ciele. Úspešnosť týchto procesov pri dosahovaní cieľov sme označili za smerovanie k pravde. Ideu inštrumentálnej normativity možno zasadiť do širšieho prúdu *inštrumentálnej racionality*, teda prakticky orientovaného rozumu, ktorý je založený na dynamike vzťahov medzi prostriedkami a cieľmi. V podaní NE nás táto racionalita vedie k dosahovaniu poznania, ktoré je adekvátne pre naše potreby a záujmy a ktoré nám preto normatívne predpisuje.

Literatúra

- BONJOUR, L. (1994): Against Naturalized Epistemology. *Midwest Studies in Philosophy*, 19 (1), 283 – 300. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1994.tb00290.x>
- GOLDMAN, A. I. (1986): *Epistemology and Cognition*. Cambridge (MA) – London: Harvard University Press.
- GOLDMAN, A. I. (1994): Naturalistic Epistemology and Reliabilism. *Midwest Studies in Philosophy*, 19 (1), 301 – 320. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1994.tb00291.x>

- GREGORY, P. A. (2008): *Quine's Naturalism: Language, Theory, and the Knowing Subject*. London – New York: Continuum.
- HOUKES, W. (2002): Normativity in Quine's Naturalism: The Technology of Truth-Seeking? *Journal for General Philosophy of Science*, 33 (2), 251 – 267. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1022460619303>
- KIM, J. (1988): What Is Naturalized Epistemology? In: Tomberlin, J. E. (ed.): *Philosophical Perspectives* 2. Atascadero: Ridgeview Publishing, 381 – 406.
- KORNBLITH, H. (1993): Epistemic Normativity. *Synthese*, 94 (3), 357 – 376. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01064485>
- KORNBLITH, H. (1994): What Is Naturalistic Epistemology? In: Kornblith, H. (ed.): *Naturalizing Epistemology. 2nd edition*. Cambridge (MA): The MIT Press, 1 – 14.
- KORNBLITH, H. (2002): *Knowledge and Its Place in Nature*. New York: Oxford University Press.
- LAUDAN, L. (1990): Normative Naturalism. *Philosophy of Science*, 57 (1), 44 – 59. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/289530>
- QUINE, W. V. O. (1969): Epistemology Naturalized. In: *Ontological Reality and Other Essays*. New York: Columbia University Press, 69 – 90.
- QUINE, W. V. O. (1986): Reply to White. In: Hahn, L. – Schilpp, P. (eds.): *The Philosophy of W. V. Quine*. La Salle: Open Court, 663 – 665.
- STICH, S. (1994): A Pragmatic Account of Cognitive Evaluation. In: Kornblith, H. (ed.): *Naturalizing Epistemology. 2nd edition*. Cambridge (MA): The MIT Press, 393 – 426.
- WRENN, CH. (2006): Epistemology as Engineering? *Theoria*, 72 (1), 60 – 79. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1755-2567.2006.tb00943.x>

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0178.

Martin Nuhlíček
Univerzita Komenského v Bratislava
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a dejín filozofie
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: martin.nuhlicek@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7570-5318>